

KATARINA KOLEGA

POMAŽEMO LI DRUGIMA IZ VLASTITIH INTERESA?

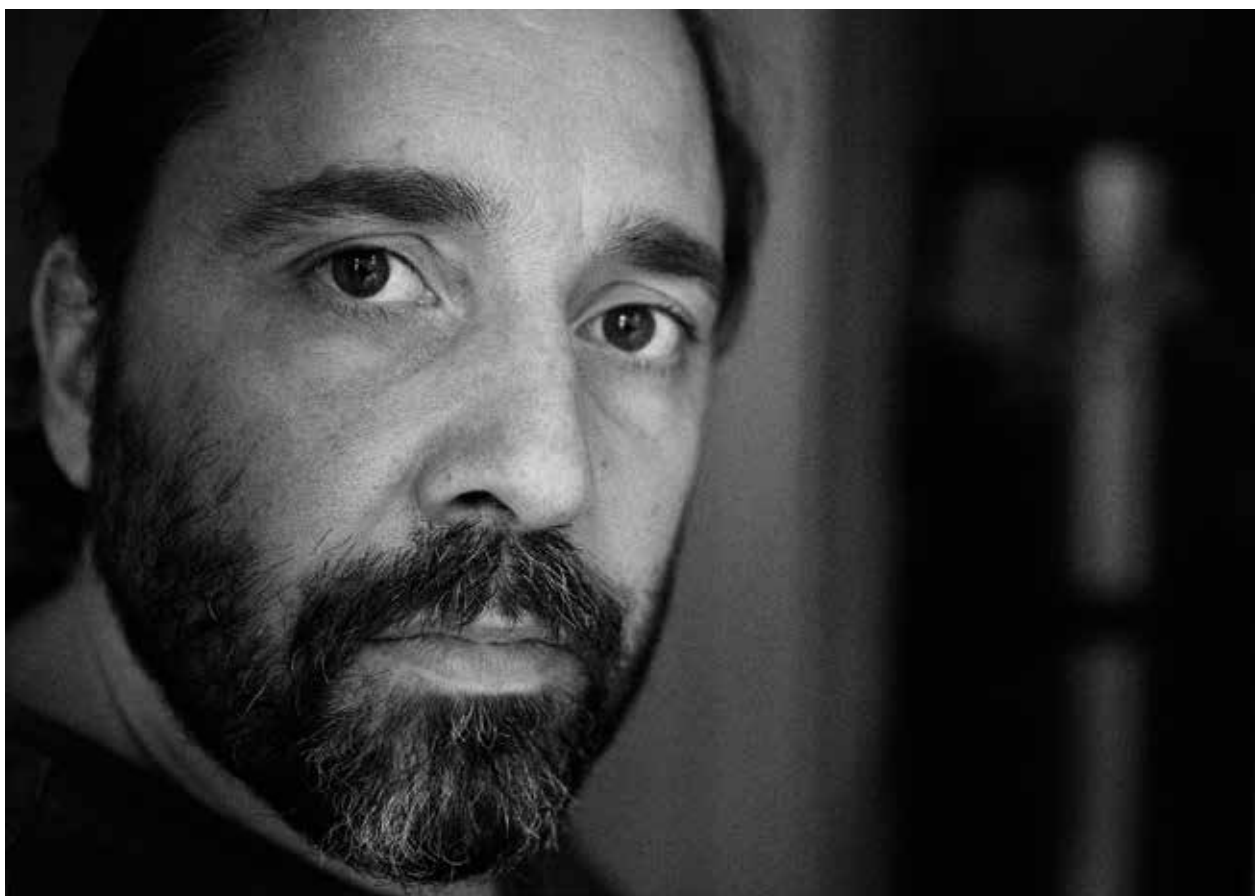
Portret velikoga mađarskog redatelja i gorljivoga društvenog aktivista Árpáda Schillinga

---

Redatelje koji režiraju na velikim europskim pozornicama rijetko imamo priliku kontinuirano pratiti, promatrati njihove promjene i poglede na svijet i kazalište. Međutim, to nije slučaj s Árpádom Schillingom.

Upoznali smo ga na riječkom Međunarodnom festivalu malih scena u vrijeme kad su ga u Europi već smatrali velikom mađarskom zvijezdom. U Rijeci je gostovao s predstavama *W-radnički ciklus* i *Galeb*, na zagrebačkom Festivalu svjetskog kazališta prije dvadesetak godina publiku je oduševio predstavom *Blackland*, zatim je 2018. režirao *Pansion Eden* u Zagrebačkom kazalištu mladih, a 26. travnja 2024. u istom kazalištu praižveden je njegov tekst *Anđeo od leda. Pročišćavajuća moć dobrih namjera*. Prvi portret u ovom časopisu napisao je Jasen Boko prije dvadesetak godina, u Schillingovim ranim tridesetima, kad je još sa svojom kazališnom skupinom *Kréta kör* nastupao na najvažnijim kazališnim festivalima s predstavama temeljenima na klasičnim i suvremenim dramskim tek-

> Árpád Schilling foto: Zagon Nagy

stovima, kao što su spomenuti Čehovljevi *Galeb*, Büchnerova *Leonca i Lena*, *Prije-kasnije* Rolanda Schimmelpfeninga i mnoge druge. Neke je drame pritom ostavljao u integralnoj verziji, a druge je s dramaturzima nadopisivao ili mijenjao, osuvremenjivao različitim intervencijama i interpolacijama. „Nikad se nije povodio za trendovima“, ustvrdio je Jasen Boko nakon Schillingove desetogodišnje karijere, napominjući da „ne živi na staroj slavi, maniristički crpeći iz ranijih vlastitih uspjeha“. Taj se iskaz pokazao točnim i nakon tridesetogodišnjega umjetničkog stvaralaštva punog turbulencija, uspona i padova.

Na praznik rada, 1. svibnja, Árpád Schilling navršio je pedeset godina, iza sebe ima mnogo životnog i kazališnog iskustva, ne živi više u Mađarskoj nego u Francuskoj, a zahvaljujući psihoterapijama koje je polazio, pokušava razumjeti tuđe i vlastite reakcije i različite obrasce ponašanja. Na vrhuncu karijere, 2008., zasitio se režiranja predstava kojima ne može ništa promijeniti, ukinuo je kazališnu skupinu *Krétakör*, a pokrenuo istoimenu udrugu i zakladu s kojom je obilazio mađarska sela, u kojima je različitim oblicima primijenjenog kazališta, poput forum teatra ili kazališta u edukaciji, pokušavao

> Anđeo od leda, ZKM 2024. Filip Nola foto: Marko Ercegović

podići svijest mještana o korupciji, rasizmu i siromaštvu. Dolaskom Viktora Orbána na vlast, postaje glasni kritičar njegove politike, ali i svih građana koji ga podupiru ili apatično prihvaćaju. Aktivno se zalagao za prava migranata i žena, za inkluziju siromašnoga romskog stanovništva i svih koji nisu u povlaštenom položaju. Organizirao je različite prosvjede pa je postao *persona non grata*, *neprijatelj naroda*. *Krétaköru* su ukinuta sva sredstva, zaklada je bila podvrgnuta kafijskim poreznim kontrolama, osjećao se potpuno bespomoćno i ogorčeno te je 2018. odlučio s obitelji odseliti se u Francusku. Ravnatelji raznih europskih kazališta zvali su ga na suradnju, režirao je drame i opere, a najviše su ga privlačili improvizacijski procesi

iz kojih bi nastajao, u suradnji s glumcima i dramatičarima, autentičan kazališni komad, kao što je bio *Pansion Eden* u Zagrebačkom kazalištu mladih. Kad ga je prošle godine Snježana Abramović ponovno pozvala na suradnju, odlučio se za nešto potpuno novo – napisati vlastiti tekst bez ičije pomoći.

„Pisanje mi je najzanimljiviji dio kazališnog procesa i ono je također rezultat moje osobne promjene. Nakon prvih desetak godina bio sam zasićen festivalima i ciničnim europskim kazališnim životom i zato sam se posvetio pedagoškim i socijalnim problemima. Kad sam se poslije ponovno vratio kazalištu, htio sam raditi vlastite komade, no do ove predstave uvijek sam radio u timu s

jednim dramatičarem ili dvoje njih. Moram priznati da mi je režiranje postalo zamorno, ali problem je u tome da pisanje zahtijeva mnogo vremena a ne donosi novac. Režiranje mi donosi novac, ali guta mnogo vremena. Primjerice, komad *Andeo od leda* počeo sam pisati ljetos. Do siječnja sam imao brdo materijala kojim uopće nisam bio zadovoljan. Tek sam se u siječnju ozbiljno prihvatio pisanja kako bi tekst bio gotov do ožujka; čak su nam pokusi kasnili jer ga nisam stigao napisati na vrijeme. Kad sam ga napokon dovršio, bio sam silno sretan. Osobito me radovao prvi susret s glumcima. To je bilo prvi put da sam ih slušao kako izgovaraju moj tekst i bio sam silno uzbuđen. Znao sam da sam to ja – prihvatili to oni ili ne prihvatili. Srećom, njihove su reakcije bile vrlo pozitivne i za mene je već to bio velik uspjeh.“

U tom je tekstu, osobito u likovima pedesetogodišnjaka, skupio sva svoja dosadašnja iskustva, progovarajući o vlastitim gorčinama, razočaranjima, razmišljanju o roditeljstvu, smislu života, propustima i promašajima. U njih je također utkao iskustva i misli svoje supruge i najbližih prijatelja. Protagonistica Clara je, poput njega, bila izvrsna i poznata politička novinarka, no u tome više nije vidjela smisao pa se posvetila humanitarnom radu s ranjivim skupinama – s djevojkama iz popravnog doma. U monolozima njezina supruga Diega otkrivamo pak Árpádove duboke misli o životu i naslijeđenim traumama. U ovom je komadu vidljiv utjecaj psihoterapije, jer se sve vrti oko obiteljskih trauma: mlada štice-nica popravnog doma Linda nehotice otvara Pandorinu kutiju duboko potisnutih Clarinih i Diegovih sjećanja.

„Vrlo mi je zanimljivo kako nas netko tko nas uopće ne poznaje nehotično može potpuno promijeniti. Clara je odabrala popravni dom jer je zbog svoje duboko potisnute traume iz djetinjstva htjela pomoći problematičnoj djeci. Diego izgovara monolog o traumatiziranim ljudima koji moraju govoriti, a drugi

bi ih trebali slušati. Međutim, tu se događa obratno. Linda, dijete s problemom, otvara i sluša traume odraslih. Clara i Diego pružili su joj ugodan smještaj i ukusnu hranu, ali nju zapravo uopće ne slušaju. U tome je kompleksnost ljudskih odnosa. Živimo u svijetu u kojemu jedni druge, svjesno i nesvjesno, iskorištavamo. To sam osvijestio i kod sebe. Mislim da je trauma dubok problem, što sam uvidio tek kad sam dobio prvo dijete. Tada sam počeo razmišljati o nekim svojim reakcijama i odlukama i shvatio sam da sam većinu odluka donio zbog svojih trauma. Rođenje je prva trauma koju proživljavamo, što sam napisao i u Diegovu monologu. Od trenutka rođenja proživljavamo mnoge traume i kad navršimo trideset godina, koristimo se poznatim obrascima ponašanja. Treba nam mnogo podrške i ljubavi kako bismo bili zdravi. Živimo u kulturi u kojoj se sve zlo-upotrebljava, posebice moć. Svaka je osoba barem jedanput u životu bila zlostavljena – fizički ili psihički. I to je vražji krug u kojemu se krećemo – od traume rođenja do smrti. I zato, unatoč tome što dajemo sve od sebe, ako ne dobivamo najveću moguću podršku okoline, postajat ćemo sve gori. Većinu vremena govorimo o ljudskim odnosima, a zapravo se povodimo za vlastitim interesima. Zato mi je teško povjerovati u čistu dobru volju jer nju imaju samo oni koji nemaju traumu. U našim je životima mnogo nesporazuma. Primjerice, ja ti želim dobro, no ti to ne razumiješ i reagiraš suprotno mojim očekivanjima, a tu reakciju pak ja ne razumijem... i tako nastaje lanac nerazumijevanja. Upravo zato sam drami dao podnaslov *pročišćavajuća moć dobrih namjera*. Svatko od nas drugome želi dobro, ali to na kraju ne ispadne tako. I nikad nećemo shvatiti zašto, jer bismo trebali obraćati pozornost na mnogo detalja; u nekom trenutku nismo se zaustavili na vrijeme ili nismo postavili pravo pitanje, u nekom drugom nismo bili dovoljno strpljivi ili si nismo dali dovoljno vremena da razmislimo prije nego što nešto učinimo.“

Protagonistica Clara ima silnu energiju i želju da pomogne drugima, djevojkama kojima budućnost nije nimalo obećavajuća. Tijekom toga rada nesvjesno pomaže sebi, otkrivajući duboko potisnutu traumu iz djetinjstva. Árpád Schilling je deset godina života posvetio društveno angažiranim projektima s marginaliziranim i ranjivim skupinama, tijekom kojih je dosta toga naučio i o sebi. U svojim tekstovima koje objavljuje na internetu, kao i u predstavama, glasno kritizira nedostatak solidarnosti i empatije, sveopću apatiju. Međutim, što je stariji, jasnije mu je da u životu ništa nije jednostavno, pa tako ni pomaganje drugima. Svi smo vrlo različiti i zato je vrlo teško biti human, kaže on.

„Uvjurio sam se da su pomoć i solidarnost vrlo složene. Kad smo u povlaštenom društvenom položaju i želimo pomagati, teško je izbjeći svojevrsnu aroganciju. Želiš pomoći i biti učinkovit, ali pritom možeš biti vrlo naporan i odbojan jer imaš plan za te ljude koji odudara od njihova stvarnog života, što je teško razumjeti i prihvatiti. U slučaju neuspjeha optužuješ druge jer su prespori, jer ne prihvaćaju, ne slušaju, ne razumiju. Onaj koji pomaže misli da zna što je najbolje za onoga kojemu pomaže, traži od njega promjenu, a pritom se sam ne želi mijenjati. Prepoznajem to u različitim odnosima – kod roditelja i djece, profesora i učenika, političara. Podrška ne podrazumijeva samo davanje novca, nego i novih okvira, perspektiva, izazova i zadataka, a nisu svi spremni za to. Od siromašnih se očekuje da će, uz podršku, postati aktivniji, a ako to ne učine, sami su krivi za svoju situaciju. No to ne ide baš tako. U radu s ljudima ne može se biti pragmatičan jer smo svi različiti, ne mislimo i ne osjećamo jednako. Nisu svi spremni na promjenu i to moramo čuti, razumjeti i poštovati. Mislim da bismo se trebali više slušati, razumjeti okolnosti u kojima netko živi, trebali bismo imati više strpljenja i vremena jedni za druge. A to nemamo. Zato mogu shvatiti i one koji postanu fašisti. Kad se nalazite u kaotičnoj situaciji, pred velikim i

složanim problemom, a nemate dovoljno vremena ni strpljenja da mu se posvetite, jasno ćete i odrješito svakome odrediti njegovo mjesto – u tome će netko imati više sreće, a netko manje. U toj tipično feudalnoj situaciji mnogi se ljudi osjećaju ugodno jer se ne trebaju mijenjati i ne trebaju oslušivati potrebe drugih, smatrat će da su siromašni sami krivi za svoju situaciju, kao i migranti.

Danas dosta govorimo o promjenama i ljudskim pravima, a najlakše je prekinuti komunikaciju i nametnuti svoje mišljenje. To sam naučio iz prve ruke u Mađarskoj. Shvatio sam zašto je sve više ljudi, unatoč svemu što se događa, ondje sretno. Zato što se ne trebaju gledati u zrcalo. Trebaju samo reći: 'Takav je život. To nije moja stvar, niti moja krivnja.' U jednu ruku mogu shvatiti takva stajališta, ali nikako se s njima ne slažem jer vidimo da ona dovode do sve većih socijalnih razlika, o čemu sam također htio govoriti u ovom komadu. Bilo mi je važno da opišem nekoga tko je htio promijeniti svoj život. Stvarajući Claru, pitao sam se s kojim se teškoćama susreće, koja je pitanja opsjedaju, zašto to radi, pokušava li nešto sakriti od sebe. Možda podsvjesno ne pomažemo drugima zato što smo politički i društveno osviješteni, nego zbog neosviještene traume koju nosimo.“

Clara uz pomoć Linde priziva u sjećanje svoje djetinjstvo u kojemu se skriva duboka bol zbog očeva seksualnog uznemiravanja. Schillingova supruga javno je tijekom pokreta *me too* govorila o vlastitim traumatskim iskustvima, a Schilling je u svojim tekstovima na internetu kritizirao sve koji su imali neprimjerene i posprdne komentare prema žrtvama. Iako je velik dio života uložio u društvene promjene, shvatio je da su one moguće jedino ako se dogodi neki golemi skandal ili zločin.

„To dokazuje upravo pokret *me too*, nakon kojega je bilo uplašeno više muškaraca nego što je bilo prije. Sad ipak moraju paziti na

> *Andeo od leda*, ZKM, 2024. Nataša Dangubić, Filip Nola foto: Marko Ercegović

svoje ponašanje. Smatram da zlostavljana osoba ima pravo iskazati ljutnju na koji god način želi, ima pravo vrištati, a mnogi smatraju da je to neprimjereno. Takva im je reakcija suviše agresivna i pretjerana – prema njihovom mišljenju, seksualno zlostavljanje manje je nasilno od vrištanja. Nakon pokreta *me too* došla su neka nova pravila, počelo se

više govoriti o tom problemu u široj zajednici, a što se više o tome bude govorilo, bit će manje neprihvatljivog ponašanja. Uvjeren sam da su mnogi u životu iskusili uznemiravanje i zlostavljanje. Ja nisam bio seksualno zlostavljan, ali jesam psihički. I to tijekom studiranja kazališne režije na Akademiji u Budimpešti. Ondje se nije maltretiralo moje

tijelo, ali duša jest. Način na koji su pojedini profesori s nama razgovarali bio je potpuno neprihvatljiv. Zato danas točno znam kad je nekome dosta. Problem je u moći. Pitanje je što ćemo s njom učiniti kad je dobijemo. Radio sam u mnogim zemljama i shvatio da su bahatost i cinizam onih koji imaju moć svugdje isti. Susretao sam se s ljudima koji rade u nevladinim udrugama i bilo mi je nevjerojatno koliko su mnogi od njih bili sposobni govoriti o humanosti, ljudskim pravima i solidarnosti, a pritom iskorištavati svoju moć i zlostavljati svoje radnike. Način na koji razgovaramo jedni s drugima može biti vrlo bahat i agresivan, postoji mnogo načina na koje možemo prikriveno zlostavljati; zato je to za mene širi kulturološki problem koji u Europi još nismo dovoljno osvijestili.“

U vrlo ugodnom, opuštenom dvosatnom razgovoru učinilo mi se da Árpád Schilling više ne vjeruje da se bitne promjene mogu dogoditi društvenim angažmanima, razočaran je mnogim nevladinim organizacijama, no prilično ga zaokuplja tema roditeljstva i odgoja kojoj se vraćao u svakom odgovoru. Ne možemo, možda, mijenjati svijet ni političke sustave, kaže, ali možemo mijenjati sebe i odgajati generaciju zdravijih ljudi.

„Ako roditelji počnu shvaćati da je dosta njihovih odluka vezanih uz odgoj povezano s njihovim traumama iz djetinjstva i vlastitim problemima, mogu se zaustaviti i reći: 'Nikad više. Ne želim ponavljati iste obrasce.' Ljudi mogu mijenjati svijet ako učine nešto pozitivno u svojoj obitelji.

Moj je otac, primjerice, od mene stalno očekivao neka postignuća i izvrsne rezultate, uvjeravajući me da je to bitno za moju budućnost. Mene je moj sin upitao: 'Kako znaš što je dobro za moju budućnost?' I u pravu je. Ne znam. Posljednji put kad sam mu rekao da bi trebao više vježbati i učiti, silno se razljutio i povikao: 'Ti me uopće ne razumiješ i ne prihvaćaš!' Za mene je to bilo silno dirljivo i potaknulo me na razmišljanje o smislu života.

Koji je smisao ako živimo u stalnom natjecanju s drugima, u stalnom pritisku. Od nas se neprestano traži nešto više i bolje, pritom nas se stalno optužuje i u tome uopće nema radosti. Zato se ne čudim onima koji se žele ubiti – zapravo se čudim što nema više samoubojstava jer je zaista neizdrživo kako živimo, kako komuniciramo, kako se ponašamo – čini mi se da gubimo svaku ljudskost. Kad hodam ulicom, vidim mnogo odraslih ljudi koji su zapravo i dalje djeca, traumatizirana djeca. Rijetko možemo susresti pravu odraslu osobu. Moram priznati da sam i sam dijete i da sam još u procesu odrastanja. Nažalost, mnogi toga nisu svjesni pa gledamo političare koji su zapravo jadona djeca. Međutim, prihvatljivo je divljati i ponašati se djetinjasto u dječjoj dobi, a kad smo odrasli i imamo moć, to, znamo i sami, može biti vrlo opasno. Pogledajte samo Orbána, Putina, Trampa i druge bahate političare – malo njih je odraslo. Ne slažem se s tvrdnjama da djeca nikad neće odrasti ako im pružimo potpunu slobodu. Mislim da im baš trebamo dati slobodu da budu djeca, da rade svakojake gluposti i nepodopštine kako ne bi više imala potrebu za tim kad odrastu. Stoga mi je važno svojoj djeci, osobito šesnaestogodišnjem sinu, dati dovoljno prostora da izrazi svoju osobnost i ono što uistinu želi. Ponekad sam zabrinut za njihovu budućnost pa im predlažem što bi trebali raditi, a sin i kći mi govore: 'Ne, to nije naš put. Meni samo treba dovoljno prostora i vremena.' U mojim roditeljskim dvojabama važan savjet dali su mi psiholozi. Rekli su: 'Ako želiš postići dobru vezu sa svojim djetetom, dopusti mu da bude sam. Nemoj ništa raditi.' Upravo u tome i jest problem. Roditelji pokušavaju rješavati probleme svoje djece, pronaći odgovore, a zapravo ih ne slušaju pažljivo i ne daju im dovoljno prostora ni vremena. U mojem komadu Clara svojem sinu govori jednu meni vrlo važnu rečenicu: 'Nije tvoja odgovornost što si se rodio. To je moja i tatina odgovornost. To nije bila tvoja odluka, ni tvoj izbor.' Za mene je ta rečenica vrlo emocionalna. Kad su se moja djeca rodila, to je bila moja prva

> Andeo od leda, ZKM, 2024. Adrian Pezdirc, Nataša Dangubić foto: Marko Ercegović

misao. Oni su tu zbog mene i stoga je sva odgovornost na meni; nemam pravo od njih išta očekivati. Moji su roditelji uvijek imali visoka očekivanja od mene, pritom su profesori uvijek bili u pravu, a nikad ja pa sam se često osjećao bespomoćno. Svjestan sam da se ponekad i sam tako ponašam, ali imam sreću što to primjećuje moja supruga, koja me korigira, što mi dosta pomaže jer se ne želim prema svojoj djeci postaviti kao što se moj otac postavio prema meni. Mnogi roditelji u svojoj djeci vide veliku investiciju. U njih su uložili vrijeme, energiju, novac, brigu, ljubav i trud i očekuju da im djeca to u starosti vrate. No roditeljstvo nije posao i nemamo

pravo od njih to očekivati. Isto tako mnogi roditelji, poput Clare u komadu, žele najbolje za svoje dijete. Clara šalje svojega sina u London na najbolji studij, no ljuti se na njega kad joj on kaže da se želi vratiti kući. U životu sam susreo mnogo takve djece koja ispunjavaju ambicije svojih roditelja. Roditelji se njima hvale, razmeću se njihovim uspjesima, kao da su djeca njihov proizvod. Oni zapravo ne govore o svojoj djeci, nego o sebi. Najgori su mi oni koji tjeraju djecu da pred drugima nešto pjevaju ili sviraju kao da su u kazalištu. Uvijek se pitam: Zašto jedno dijete mora to raditi? Takvi su mi roditelji najgori.“

> Anđeo od leda, ZKM, 2024. foto: Marko Ercegović

Kojim god temama se bavio, Schilling ih u predstavama postavlja u kontekst jedne obitelji. Osvrnemo li se na dvije predstave koje je radio u Zagrebačkom kazalištu mladih, na *Pansion Eden* i *Anđeo od leda*, primijetit ćemo da pozornicom dominira kuhinjski stol, jer se za stolom najčešće događa obiteljska dinamika. U obje predstave idilična obiteljska situacija počinje se narušavati otkrivanjem tajni – u *Pansionu Eden* riječ je o krijumčarenju ljudima i korupciji, a u *Anđelu od leda* o seksualnom uznemiravanju i odbacivanju. Clara nosi ožiljke očeve pohote i majčine šutnje, a Diego ožiljke majčine emocionalne zatvorenosti i hladnoće nakon smrti mlađega brata. Oboje su odrasli bez odgovarajuće

roditeljske ljubavi za kojom žude. Njihov sin također žudi za tom ljubavi i za roditeljskom pažnjom. Ljubomoran je kad majka Clara više pozornosti posvećuje Lindi, djevojci iz popravnog doma, nego njemu. Iako mu je dvadeset godina, još uvijek je veliko dijete.

„Obitelj je za mene najzanimljivije pitanje jer mislim da o njoj ništa ne znamo. Imamo uvriježenu sliku što bi ona trebala biti i što ona jest, ali zapravo smo vrlo slični životinjama. Sklapamo brakove radi produljenja vrste, nacije, rase. Možemo o tome raspravljati, intelektualizirati, no nismo se pomaknuli ni korak dalje od životinja. Za mene je obitelj zamka. Prvo mjesto na kojemu doživljavamo

zlostavljanje ili prve trenutke nepravde, kad shvaćamo da su odrasli ljudi i okrutni. Pritom mi je najzanimljiviji položaj djece. Dolazimo na svijet potpuno nevini, a godinu za godinom shvaćamo da je svijet usrano mjesto. Mnogo govorimo o politici, klimatskim promjenama, o pravima žena, transrodnih osoba, migranata, a o djeci ne govorimo uopće. A ja ne vidim ništa važnije od njih. U mojem životu ne postoji važnije pitanje od obitelji, zato ona i jest stalna tema mogega rada. To je podjednako osobno i društveno pitanje, jer u obitelji leži korijen svih naših problema.“

Kao otac, Árpád želi dati što više slobode svojoj djeci, a kao redatelj slobodu daje i glumcima.

„Vrlo sam otvoren za različita mišljenja i volim kad mi glumci dolaze sa svojim idejama. Često im znam reći da od njih tražim prijedloge, a ne samo da slijede moje upute. Problem je u tome što ja ne mogu prihvatiti sve njihove ideje, a onda se neki od njih uvrijede. Moram na kraju sam donijeti odluku i biti odgovoran za nju, jer ako sve poslušam, gubim sebe i svoj autorski pečat. Kad sam radio društveno angažirane projekte, uvjerio sam se da je pomaganje aktivna strana, a slušanje pasivna te da bismo svi trebali raditi i jedno i drugo. Tu nalazim bliskost s redateljskim poslom. Ako glumci aktivno sudjeluju u procesu, govore mi što im se sviđa, a što bi rado promijenili, onda zajedno idemo istim smjerom i imamo isti cilj. Proaktivni glumci za mene su profesionalci.

Takvi su glumci u Zagrebačkom kazalištu mladih. Vrlo su predani i angažirani, izvrsno rade. Zato mi nije bilo teško napisati svoj prvi samostalni komad baš za njih, jer sam znao njihove kapacitete i kako rade i da će na najbolji mogući način iznijeti moje rečenice. Zato sam i htio raditi sa što više glumaca jer ih stvarno volim. Volim to što se svaki od njih uvelike razlikuje po svemu: po godinama i pristupima. Tijekom pisanja i osmišljavanja pojedinog karaktera, odmah sam znao koje

će lice odgovarati kojem glumcu. Pritom mi je, naravno, pomoglo to što sam ih većinu poznao iz prijašnje predstave, *Pansiona Eden*.

Međutim, u životu sam radio i s glumcima koji su mi govorili: 'Nije dobro to što radiš, ali to nije moj problem. To nije moj posao.' U tom je slučaju vrlo teško nešto učiniti. Neki od njih znali su mi savjetovati da se trebam ponašati poput diktatora, da trebam vikati na njih i slično. No ja to ne želim raditi jer ću, činim li tako, ponovno biti u traumi. Umjetnost mi nije toliko važna da se retraumatiziram. Važniji mi je život sam po sebi. Kad sam bio mlađi, mislio sam da je umjetnost važnija od svega, no osvijestio sam da je to zbog toga što sam se kao dijete neprestano htio dokazivati kako bi me roditelji primijetili. No sada osjećam distancu. Naravno da želim napraviti nešto dobro i zanimljivo i kad radim, dat ću svoj maksimum, no ako predstava ne prođe dobro, ne želim se zbog toga osjećati loše. Naravno da sam sretan ako se ljudima sviđa to što radim, ali u redu je i ako im se ne sviđa.“

S obzirom na to da je u Europi vrlo popularan i tražen redatelj, zanimalo me opterećuje li ga ako ravnatelj kazališta, kad ga pozovu na suradnju, od njega očekuju uspješnu predstavu.

„Ne mogu reći da me očekivanja ne uznemiruju, no smatram da je onaj tko me pozvao u kazalište podjednako odgovoran za uspjeh predstave kao i ja. Sretan sam kad dobijem dovoljno vremena, podrške i kad se međusobno pažljivo slušamo. U umjetnosti je teško izbjeći kompeticiju – neprestano nas uspoređuju s drugima; sretan sam što to nisam osjetio u Zagrebu. Ravnateljica Snježana Abramović nije vršila nikakav pritisak na mene i na tome sam joj silno zahvalan. Kad me pozvala na suradnju i prihvatila da radim vlastiti tekst, predstava je postala i njezina odgovornost. Nisam joj znao ni mogao reći hoće li predstava biti uspješna. Smatram da svaki ravnatelj mora pratiti redateljev rad i

biti znatiželjan, jer ako ga ne slijedi, a očekuje uspjeh, doći će do nesporazuma. To mi se već dogodilo. Napisao sam tekst za jedno kazalište, s još dvoje dramatičara, i poslao ga ravnatelju. No uvjeren sam da ga on nije ni pročitao jer mu se, kad je nakon mjesec dana pokusa došao vidjeti što radimo, ništa nije svidjelo. Radili smo u njegovoj instituciji, a on uopće nije znao što se događa. Ispala je loša predstava, što je bila moja, ali i njegova odgovornost. I ja sam tijekom pokusa shvatio da je tekst loš, ali nisam ga imao vremena mijenjati i nisam napravio dobar posao.“

Napravio je više loših predstava tijekom tri-desetogodišnje karijere, pogotovo u opernom kazalištu. Taj mu je svijet, priznaje, stran i nije bio zadovoljan svojim radom ni ishodom.

„Sjećam se da sam samo pokušavao preživjeti. I bilo mi je strašno. Rad s opernim pjevačima za mene nije umjetnost. Satima smo vodili besmislene razgovore o tome kuda se trebaju kretati, koliko koraka trebaju napraviti gore, a koliko dolje... Njih nije zanimao sadržaj, samo forma. Nisam stekao njihovo povjerenje, niti sam dobio njihovu podršku, a za mene je najbolja stvar koja se u kazalištu može dogoditi kad je skupina koja zajedno radi sretna. Bez toga nema dobre predstave.“

I gledateljima je uglavnom češće zanimljivija forma od sadržaja, napisao je u jednom svojem tekstu objavljenom na internetu, a u razgovoru mi je takvo stajalište potanko objasnio.

„Radi se o tome da kazalište sve više želi biti spektakularno, vizualno snažno i zabavno. Zbog toga ljudi govore o svjetlu, kostimima, formi, a ne o sadržaju. Ja sam odabrao drukčiji put. Dajem glumcima priliku da rade na najsitnijim detaljima jer radim predstave koje bih sam volio gledati. Zasićen sam spektaklom i takve me predstave podsjećaju na cirkus ili mjuzikl, u kojima je forma važnija od sadržaja. Takvo me kazalište ne zanima. Želim da gledatelji u mojim predstavama

sami proniknu u priču i značenje, da ne promatraju pasivno, nego da razmišljaju o onome što su vidjeli. Isto tako rijetko vidam istinski angažirane glumce, a često gledam ljude s nekom traumom ili izgubljenim djetinjstvom kojima je pozornica mjesto slobode na kojemu mogu vikati, tući se, biti provokativni. Rijetko primjećujem dubok rad na ulozi. Dolazim iz tradicionalne škole i kad radim s glumcima, važno mi je pitanje: 'Zašto? Koja je priča? Tko stoji iza nje? Tko si ti?' U površnim i spektakularnim predstavama sve mora biti odmah jasno. Zato redatelji i glumci posežu za prvoloptaškim rješenjima, za velikim gestama koje vode do lokve krvi i smrti. Takve su predstave za mene tipično mladenačke pa se čudim kad ih rade redatelji u zrelijim godinama. Meni treba više tišine jer nam ona nedostaje. Tišine i koncentracije. Stariji ljudi se stalno žale na to da mladi pate od pomanjkanja koncentracije, a primjećujem da se u kazalištu nitko više ne može koncentrirati. Ako se u pet minuta ništa ne događa, počnu se meškoljiti, nisu sposobni pratiti. Primjećujem to i u nogometu. Ako se u prvih pet minuta ne zabije gol, odmah je velika drama. Drama je kad netko s pozornice viče, a ne prepoznajemo dramu kad je netko u tišini, blokiran. To nam je gubljenje vremena. Upravo zato mislim da je zadatak kazališta pokazati ljudima kako funkcioniramo jer se ista stvar događa na ulicama, u institucijama, u vlastitim domovima. Više ne razumijemo da je nekim ljudima potrebno vrijeme i promjena, možemo shvatiti jedino ono što je očigledno. Takav je i pokret *me too*. Žene ne žele vrištati i boriti se, one samo traže da ih se više razumije. Ali ljudi će im reći: 'Nikad nam to nisi rekla, nismo to nikad na tebi primijetili.' Ako netko skače kroz prozor, to ćemo razumjeti, no ako je ispred prozora, bit će nam dosadan, nećemo pročitati što će se dogoditi jer je drama kad netko umire, a ne kad se pokušava ubiti – u tome nema akcije. Često si postavljam pitanje jesmo li sposobni samo sjediti i gledati u drugu osobu. Jesmo li znatiželjni jedni prema

> Anđeo od leda, ZKM, 2024. foto: Marko Ercegović

drugima? Zanimamo li jedni druge samo kad smo zabavni? I to dolazi iz obitelji. Ako me moji roditelji nisu bili sposobni slušati, cijeli ću se život dokazivati kako bih pokazao da postojim. Koliko ljudi tako živi! Biti ono što jesi – to nije dovoljno. S tom logikom mnogi se dokazuju i zato se moraju pretvarati. Zbog toga se pretvaramo i u kazalištu. A za mene je najveća glumačka kvaliteta kad glumac dođe na pozornicu i samo sjedi i sluša i nema potrebu ništa drugo raditi. To je sve. Možeš sjediti i promatrati ljude – za mene je taj tip smirenosti dokaz profesionalnosti. Svi mogu na pozornici vrištati i gestikulirati, na to smo naviknuti. Mnogo ljudi time dokazuje da postoji i u tome nema razlike između naših privatnih života i kazališta. Ako se svaki dan

moraš dokazivati, naravno da misliš kako to moraš raditi i na pozornici. Razlika se primjećuje kod glumaca koji se mogu i znaju kontrolirati, koji su sposobni biti u tišini i koji se ne žele svake sekunde dokazivati. Publika, međutim, misli da se drama izražava kad vičemo i činimo nešto veliko jer joj u suprotnom nismo zanimljivi.“

Árpád Schilling od 2018. živi u Francuskoj, a često režira i u Njemačkoj. Odmaknuvši se iz Mađarske, osvijestio je traumu za koju je uvjeren da je imaju svi istočni Europljani.

„Njemačka na prvi pogled izgleda dobro i organizirano, a kad je sve dobro, ljudi postanu bahati. Dolazim iz vrlo depresivne kulture u kojoj ljudi ne znaju uživati u životu.

Bilo mi je vrlo korisno kad sam u Francuskoj upoznao one koji, unatoč mnogim problemima, poštuju svaki trenutak svojega života. U Njemačkoj sam doživio strahovitu kompetitivnost i silan pritisak. Tamo je samo bitan rezultat. Kad sam bio mlađi, uživao sam u toj kompetitivnosti, no što sam stariji, pitam se: Čemu sve to? Zašto uvijek moramo biti bolji, jači, veći? Zašto nemamo vremena da sjednemo i uživamo? Živeći u Francuskoj, osvijestio sam još jednu traumu. Dolazim iz zajednice koja je uvijek imala visoka očekivanja. I kad god nekamo putujem, pitam se: Što očekuješ od mene? Što misliš o meni? Što želiš? Svjestan sam da to dolazi iz mogega migrantskog položaja, ali isto sam se osjećao i u Mađarskoj. Spoznaja da zapravo ne znam živjeti, bila mi je šokantna. U Mađarskoj i istočnoj Europi dugo smo bili pod utjecajem režima i stalno smo se morali prilagođavati. U zapadnoj Europi upoznao sam ljude koji se ponašaju kako žele, bili su samopouzdanji, a meni su djelovali umišljeno i arogantno. S obzirom na to da ja nemam samopouzdanja, često sam takvo ponašanje smatrao agresivnim. U ovom dijelu Europe mi smo traumatizirani i još uvijek nismo dovoljno slobodni da shvatimo svoja prava.“

U Sjedinjenim Američkim Državama prvi put je režirao 2022. godine. U kalifornijskom gradiću Santa Rosa s američkom skupinom Imaginists osmislio je predstavu *Someone Dies Again* u kojoj se bavio problemom američkog zakona koji svakome dopušta posjedovanje oružja. Radnju je ponovno smjestio oko stola jedne obitelji shrvane nakon ubojstva sina, jednoga od mnogo djece ubijene pištoljem. Spomenuo je na svojoj internetskoj stranici da mu je boravak u Kaliforniji bio poseban trenutak u životu.

„Radili smo u malom mjestu u kojem se život događa na ulici. Bio sam tamo sa svojom tada trinaestogodišnjom kćeri i stvarno mi je bilo prekrasno, ne samo poslovno nego i privatno. To je najudaljenija točka koju sam do sada posjetio, daleko od Mađarske i od mogega

djetinjstva. Dobio sam sve što želim, sjajnu podršku. I za mene je to bio raj. Pritom ne mislim na novac i luksuz, nego na smirenost koju sam tamo osjetio. Kad su mi ponudili suradnju, pitali su me što me zanima. Rekao sam im da mi je zanimljivo, s obzirom na to da dolazim iz Europe, što u SAD-u svatko može nositi oružje. Za mene je to zastrašujuće. Sjedinjene Američke Države za mene su potpuno ludo mjesto s brdom problema, ali osobno sam se ondje, zbog stila života, sjajno osjećao. Malo mjesto, dobri ljudi, izvršna hrana, prekrasno vrijeme – i to je sve. Međutim, predstava u San Franciscu nije bila uspješna. Bolje je prošla u Santa Rosi među lokalnim stanovništvom. Tada sam shvatio da ponekad uspjeh ne ovisi o okolnostima – možda je ono što si napravio dobro negdje drugdje, a ne ovdje gdje radiš. Međutim, kazalište nije film pa nikad nećeš doznati kojem mjestu pripada tvoja predstava. Film se prikazuje svuda i tako lakše nalazi svoje gledatelje, svoju publiku.“

S obzirom na to da je snimio nekoliko filmova, primjećuje li još neke razlike između filma i kazališta?

„Film je nešto što nije samo sada i ovdje. On nosi poruku za budućnost i po tome se potpuno razlikuje od kazališta. Ako predstava ne funkcionira sada i ovdje, sutra će biti zaboravljena, što je zastrašujuće. U filmu redatelj ima kontrolu, osobito u montaži, a u kazalištu ovisi o glumcima i tehničkom osoblju. Filmski redatelj lakše manipulira materijalom. U kazalištu je sve trodimenzionalno, u stvarnom vremenu, ispred gledatelja i zato je ono vrlo krhko. Moram priznati da sve manje vjerujem kazališnim predstavama. Napravio sam ih mnogo, još sam ih više pogledao, no više vjerujem filmu. Zapravo, možda nisam prava osoba koja može o tome govoriti jer trenutačno imam velik problem s teatrom i vlastitim radom.“

Na kraju našeg vrlo ugodnog razgovora upitala sam ga što za njega znači uspjeh.

„Ako svi članovi u ansamblu osjećaju da su nešto učinili, a to sam osjetio u Zagrebačkom kazalištu mladih, u tom smo slučaju uspjeli, neovisno o mišljenju gledatelja. Mislim da ćemo rad na ovoj predstavi pamtiti jer smo napravili dobar posao i dali svoj maksimum. Kad sam se počeo baviti teatrom, bio mi je važan svaki trenutak. Sada više ne želim umrijeti radeći na pozornici. Kad 24 sata na dan razmišljam i pokušavam naći prava rješenja, a činim to često, zanimljivo mi je čuti reakcije moje djece koja mi govore: 'Koga briga što si radio? Koga briga za tvoju umjetnost!'

I shvaćam da to zaista nije toliko važno. Važnije je ono što se događa u svakom trenutku života. Stoga nisam fetišist umjetnosti. Potpuno prihvaćam ljude koje to ne zanima, kojima je kazalište dosadno, kojima su moje predstave dosadne. Sve ih više razumijem. Ja sam sretan jer mogu raditi ono što volim i što sam zamislio i to mi je najvažnije. A uspjeh i sve ostalo – to se može dogoditi i ne mora. Nije bitno. Sretan sam kad nemam strah od glumaca i kad se oni ne boje mene, kad možemo biti iskreni jedni prema drugima i kad pokušavamo dati najbolje od sebe – to je maksimum.“

Iako znam da se sa mnom ne bi svi složili, za mene je predstava *Andeo od leda. Pročišćavajuća moć dobrih namjera* vrlo uspješna. Izuzetno je slojevita, potiče na razgovor o mnogim temama i otvara raznovrsna osobna i politička pitanja. Pritom se primjećuje temeljit rad s glumcima koji sjajno utjelovljuju Schillingove karaktere – Nataša Dangubić (Clara), Filip Nola (Diego) i Luka Knez (Caspar) energično i uvjerljivo predložuju unutarinja previranja svojih likova; impresivne su duhovite minijature Rakana Rushaidata (Paul) i Petre Svrtan (Elena), a Zoran Čubrilo (James) u svojoj je ulozi simbolično naznačio odnos bogatijih, ne samo slojeva nego i zemalja, prema siromašnjima. Bahatost i arogancija povlaštenih slojeva, o kojima Schilling govori, primjećuje se u ulo-

gama Clarinih bliskih prijatelja i obitelji, koje tumače Nikolina Prkačin (Yvette), Adrian Pezdirc (Otto) i Doris Šarić Kukuljica (Clarina majka). Dora Polić Vitez jasno je hladnoćom i neurozom pokazala koje posljedice na obitelj ostavlja tragedija gubitka djeteta, Milivoj Beader (Clarin otac) svojom je pojavnošću izazivao zazor i gađenje, dok su pripadnici državnog sustava Dado Ćosić (Daniel) i Nadežda Perišić Radović (Vaiva) pokazivali Schillingov pejorativan stav o državnim institucijama i onima koji imaju neku vrstu moći, a zapravo su potpuno bespomoćni.

Posebice bih pohvalila polaznice Dramskog studija Učilišta Zagrebačkog kazališta mladih na vrlo spontanoj, uvjerljivoj i energičnoj glumačkoj igri bez imalo pretjerivanja, za što je posebice zaslužna dramska pedagoginja Grozdana Lajić. Elizabeta Brleković kao Linda na premijeri je fantastično pokazala krhkost i snagu mlade djevojke; s malo riječi znali smo što ta djevojka misli i kako se osjeća. U alternaciji tu ulogu tumači Veronika Moćan. S obzirom na to da ne znam tko je nastupao na premijeri, nabrojiti ću sve djevojke koje tumače učenice popravnog doma, jer su to svojim ozbiljnim pristupom radu i angažmanom svakako zaslužile: Lucija Miločić, Lucija Parunov, Petra Novalija, Lucija Stanković, Laura Jajaš, Lora Štiglić, Tonka Ružić, Dora Matijević, Lucija Gagić, Ela Petreković, Lara Škaler, Sofija Lalić i Nea Gjurček.

Nakon Zagreba, Árpád Schilling nastavlja osvajati europske pozornice, sad već pomalo umoran od režiranja, sa željom da se što prije potpuno posveti pisanju i brušenju toga talenta. Preporučujem da pročitate i njegove aktivističke tekstove i promišljanja o društveno-političkim temama i aktualnostima, na mrežnoj stranici:

<https://schillingarpad.com>.

POMAŽEMO LI DRUGIMA IZ VLASTITIH INTERESA?